

Research Paper

Gender and Politics in Contemporary Iran: a Social Analysis of the Position of Women in Power During the Islamic Republic

Sara Soleimani¹, Seyed Mahmoud Najati Hosseini^{2*}, Sadegh Zibakalam³

1. PhD student, Department of Political Science (Political Sociology), Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran
2. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Ashtian Branch, Islamic Azad University, Ashtian, Iran
3. Professor, Department of Law and Political Science, Faculty of Law and Political Science, Tehran University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

PP: 395-410

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: Gender,
Politics, Discourse,
Women, power.

Abstract

The issue of power is the most important element in the world of politics, and what share of this power women have had in contemporary Iran, and how the ruling discourse of Iran during the Islamic Republic era has represented the division of labor in the political sphere, and whether the basis of the division of political labor is gender, is it or not.. For this purpose, by examining some of the official and important texts of the discourse of the Islamic Republic, this discourse has been analyzed and its constituent elements detailed. The political activities of women in Iran have started since the constitutional period and have continued their life with ups and downs. During the Pahlavi period, the political awareness of women in the society was very low and the participations were often related to certain classes and were ordered from above. There is a hypothesis that the traditional society of Iran became more aware and more self-confident following the growth of public education, that they were able to accompany a political revolution, and after that, women in the political body of the society sought to play political roles and challenge the order. Masculine political structures and power have been the main approach in this study is the determination of gender-political identities by the ruling discourses with a historical perspective on women's activity during the Islamic Republic, which of course shows the limited role of women in politics influenced by contemporary traditional patrimonialism.

Citation: Soleimani, S., Najati Hosseini, S. M., & Zibakalam, S. (2023). **Gender and Politics in Contemporary Iran: a Social Analysis of the Position of Women in Power During the Islamic Republic.** *Geography(Regional Planning)*, 13(51), 395-410.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2023.332093.3592

DOR: 20.1001.1.22286462.1402.13.51.24.6

* **Corresponding author:** Seyed Mahmoud Najati Hosseini, **Email:** Nejati.hosseini@gmail.com

Copyright © 2023 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

In the past century, concurrent with global movements advocating for women's rights, Iran has witnessed developments in the realm of gender and women's rights. This research focuses on exploring the interplay between gender and politics in Iran within the context of the ideological traditionalist discourse of the Islamic Republic. The constituents of this discourse encompass Shiite political theory, traditional patrimonialism, and opposition to Western modernity, including pluralism, civil society, liberalism, and the Enlightenment tradition. Feminism's emergence, along with the recognition that the personal is political, has led to significant transformations in laws, media, and societal attitudes toward gender worldwide. This study delves into the concept of gender in contemporary Iran, revealing new insights into the feminization of politics within the framework of the Islamic Republic's ideological discourse. The key variables examined include politics, analyzed through the ruling discourse, and gender, exploring femininity and masculinity, employing a hybrid theoretical approach.

Methodology

The study meticulously analyzes and dissects the elements comprising this discourse by scrutinizing official texts, allowing for a detailed exploration of the discourse's structure and components. This approach aims to provide a thorough understanding of the ideological foundations shaping the role of women in positions of power within the context of the Islamic Republic, offering valuable insights into the intricate interplay between gender and politics in contemporary Iran.

Results and Discussion

Recognizing the correlation between politics and gender in Iran can be analyzed through three theories: radical feminism, Judith Butler's theory of sexual performance, and Foucault's discourse theory. This framework offers a suitable lens for dissecting the relationship between gender and politics within Iran's contemporary power pyramid. Radical feminism, as a political paradigm rooted in women's lived experiences and

collective consciousness, provides an effective foundation for comprehending arguments around gender, biological determinism, femininity, and masculinity. Its primary objective is to challenge and redefine these concepts, allowing women and men to assume diverse roles in both public and private spheres without being hindered by traditional perceptions. However, societal beliefs often solidify masculinity and relegate femininity to a performative role, perpetuating gender-based inequalities, with governments playing a pivotal role in this reproduction. Gender holds a determining influence on political rulers and their discourses, with women historically acting as "identity makers" for men, shaping their power and authority. Overall, the intricate relationship between gender and politics is consistently shaped by the definitions provided by political rulers, necessitating a careful examination of constructive discourses and political systems for a thorough understanding.

Conclusion

Recognizing the correlation between politics and gender in Iran can be analyzed through three theories: radical feminism, Judith Butler's theory of sexual performance, and Foucault's discourse theory. This framework offers a suitable lens for dissecting the relationship between gender and politics within Iran's contemporary power pyramid. Radical feminism, as a political paradigm rooted in women's lived experiences and collective consciousness, provides an effective foundation for comprehending arguments around gender, biological determinism, femininity, and masculinity. Its primary objective is to challenge and redefine these concepts, allowing women and men to assume diverse roles in both public and private spheres without being hindered by traditional perceptions. However, societal beliefs often solidify masculinity and relegate femininity to a performative role, perpetuating gender-based inequalities, with governments playing a pivotal role in this reproduction. Gender holds a determining influence on political rulers and their discourses, with women historically acting as "identity makers" for men, shaping their power and authority. Overall, the intricate relationship between gender and politics is consistently

shaped by the definitions provided by political rulers, necessitating a careful examination of

constructive discourses and political systems for a thorough understanding

References

1. Abadi, S. (2002). Women's Rights in the Laws of the Islamic Republic of Iran (1st ed.). Ganj-e Danesh Publications [In Persian].
2. Abbasi, A., & Mosafer, N. (2011). "Women's Political Participation in the Islamic Republic of Iran: In Light of Women's Empowerment." *Zan, Hoqooq va Towse'e*, 1(3), 76-98 [In Persian].
3. Bahruzilak, G. R. (2015). "Examining the Jurisprudential Foundations of Women's Political Rights in the Constitution of the Islamic Republic of Iran." *Pazhuheshnameh-ye Zanan-e Pazhuheshgah-e Olum-e Ensani va Motale'at-e Farhangi*, 1(4), 17-33 [In Persian].
4. Bashirieh, H. (2002). Introduction to Political Sociology of Iran: The Islamic Republic Era (1st ed.). Tehran: Nashr-e Negahe Moaser [In Persian].
5. Butler, J. (2006). *Gender Trouble* (Amin Ghazaei, Trans.). Tehran: Nashr-e Majaleh Shoar [In Persian].
6. Gert, S. (2017). *Sociology of Gender* (Katayoun Baqaei, Trans.). Tehran: Nashr-e Ni [In Persian].
7. Khomeini, R. (n.d.). *Velayat-e Faqih and Greater Jihad*. Tehran: Entesharat-e Sayyed Jamal Hedayat [In Persian].
8. Lugt, M. (2020). *Women in Their Times: The History of Feminism in the West* (8th ed., Niloufar Mahdian, Trans.). Tehran: Nashr-e Ni [In Persian].
9. Mansbridge, J. (2019). *Two Essays on the Political Philosophy of Feminism* (3rd ed., Niloufar Mahdian, Trans.). Tehran: Nashr-e Ni [In Persian].
10. Marsh, D., & Stoker, J. (1999). *Method and Theory in Political Science* (Amir Mohammad Haji Yousefi, Trans.). Tehran: Pazhoheshkadeh Motale'at-e Rahbordi [In Persian].
11. Mehrizi, M. (2003). *Women and Religious Culture: A New Approach to Women's Issues* (1st ed.). Tehran: Hasti Nama [In Persian].
12. Nash, K., & Scott, A. (2015). *Comprehensive Guide to Political Sociology* (Vol. 1, 2nd ed., Ghadir Nasri & Mohammad Ali Qasemi, Trans.). Tehran: Pazhoheshkadeh Motale'at-e Rahbordi [In Persian].
13. Noltie, E. (2021). *Islamism: The Third Radical Resistance Movement* (4th ed., Mehdi Tadini, Trans.). Tehran: Nashr-e Salis [In Persian].
14. Paknia, M., & Mordiyeha, M. (2009). *Gender Dominance* (1st ed.). Tehran: Nashr-e Ni [In Persian].
15. Randall, Vicky. waylen, Georgina (1998) *Gender, politics and the state*, First published by routledge 11 new fetter lane, London EC4P 4EE
16. Rash, M. (1998). *Society and Politics: An Introduction to Political Sociology* (Manouchehr Saboori, Trans.). Tehran: Sazman-e Motale'at va Tadvin-e Kotob-e Olum-e Ensanidanehaye Daneshgah-e ha - Samt [In Persian].
17. Sanasarian, E. (2005). *Women's Rights Movement in Iran* (Noushin Ahmadi Khorasani, Trans.). Tehran: Nashr-e Akhtaran [In Persian].
18. Sarmadi, P. (2018). *Women and the State after the Revolution* (2nd ed.). Tehran: Kavir Publications [In Persian].
19. Shamseddin, M. (2009). *The Limits of Women's Political Participation in Islam* (Mohsen Abdi, Trans.). Tehran: Moasses-e Entesharat-e Basij [In Persian].
20. Shojae, seyedeh nosrat (2010) *women in politic: A case study of Iran*, *Journal Of politic and law*. No2, pp257-268.
21. Tajik, M. R. (2004). *Discourse, Counter-discourse, and Politics* (1st ed.). Tehran: Moasseseh-e Tahghighat va Tose'eh-ye Olum-e Ensani [In Persian].
22. Vasmeghi, S. (2008). *Women, Jurisprudence, and Islam*. Tehran: Entesharat-e Samadiyeh [In Persian].
23. Zamfirache, irina (2010) *women and politics, the glass ceiling journal of comparative research in Anthropology and Sociology*, 1(1).
24. Zupancic, A. (2021). *Gender and Ontology* (Ali Hasan Zadeh, Trans.). Tehran: Entesharat-e Daman [In Persian].

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۱، تابستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

جنسیت و سیاست در ایران معاصر: یک تحلیل اجتماعی از جایگاه زنان در قدرت در دوران جمهوری اسلامی

سارا سلیمانی آهویی - دانشجوی دکتری رشته علوم سیاسی - جامعه شناسی سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

سید محمود نجاتی حسینی* - استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، واحد آشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران

صادق زیبا کلام - استاد گروه حقوق و علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۳۹۵-۴۱۰ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: جنسیت، سیاست، گفتمان، زنان، قدرت.	موضوع قدرت مهم‌ترین عنصر در دنیای سیاست و جغرافیای سیاسی ایران است، زنان چه سهمی از این قدرت را در ایران معاصر در اختیار داشته‌اند و اینکه گفتمان حاکم بر ایران در دوران جمهوری اسلامی تقسیم کار در حوزه سیاسی را چگونه بازنمایی نموده‌اند و آیا مبنای تقسیم کار سیاسی، جنسیتی است یا خیر. خاورمیانه به عنوان یک منطقه جغرافیایی ویژه نیز ویژگی‌های سیاسی ویژه‌ای را بر نگرش جنسیتی تحمیل نموده است. بدین منظور با بررسی برخی از متون رسمی و مهم گفتمان جمهوری اسلامی به تحلیل این گفتمان و مفصل‌بندی عناصر تشکیل دهنده آن پرداخته شده است. فعالیت‌های سیاسی زنان در ایران از دوران مشروطه آغاز و با فراز و فرود هایی به حیات خویش ادامه داده است. در دوران پهلوی خودآگاهی سیاسی زنان در بدنه جامعه بسیار پایین و مشارکت‌ها غالباً مربوط به طبقه‌ای خاص و به صورت دستوری از بالا بوده است. این فرضیه وجود دارد که جامعه سنتی ایران در پی رشد آموزش‌های عمومی آگاه‌تر شده و با اعتماد به نفس بیشتر بود که توانستند انقلابی سیاسی را همراهی کنند و پس از آن نیز زنان در بدنه سیاسی جامعه به دنبال ایفای نقش‌های سیاسی و به چالش کشیدن نظم مردانه ساختارهای سیاسی و قدرت بوده‌اند و یکپارچه اصلی در این مطالعه تعیین یافتگی هویت‌های جنسیتی-سیاسی توسط گفتمان‌های حاکم با نگاهی تاریخی و جغرافیایی بر فعالیت زنان در جمهوری اسلامی است که البته نشان از نقش محدود زنان در سیاست متأثر از پاتریمونیالیسم سنتی دارد که ارتباط معنا داری با زیست جغرافیایی و منطقه خاورمیانه دارد و به بازتولید نگاه جنسیتی و اولویت هویت جنسی زنان نسبت به هویت سیاسی می‌پردازد.

استناد: سلیمانی آهویی، سارا؛ نجاتی حسینی، سیدمحمود؛ زیباکلام، صادق. (۱۴۰۲). جنسیت و سیاست در ایران معاصر: یک تحلیل اجتماعی از جایگاه زنان در قدرت در دوران جمهوری اسلامی. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۱)، صص ۳۹۵-۴۱۰.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2023.332093.3592

DOR: 20.1001.1.22286462.1402.13.51.24.6

* نویسنده مسئول: سید محمود نجاتی حسینی، پست الکترونیکی: Nejati.hosseini@gmail.com

مقدمه

جوامع متشکل از زنان و مردان نیازمند تصمیم سازان و تصمیم گیرانی هستند که جامعه را در مسیر رشد و پیشرفت قرار دهند و بستر مناسبی برای پرورش نیروی انسانی توانمند و مستعد هدایت و راهبری آینده همین جوامع فراهم نمایند. این تصمیم سازان و تصمیم گیران که همانا بدنه مدیریت سیاسی یک جامعه نامیده می شوند باید متشکل از افراد توانمند، فرانگر، هوشمند و دارای نگاهی رو به رشد باشند که قطعاً مدیریت سیاسی باید از افراد اعم از زن و مرد شایسته و کارشناس باشد. آنچه در اکثر جوامع و در طول تاریخ دیده می شود نابرابری جنسیتی و وجود وضعیت نابرابر زنان در مقابل مردان می باشد و در پی عدم حضور و کسب آموزش ها و آگاهی لازم شاهد عدم مدیریت زنان در فضاهای سیاسی بوده و هستیم. در مفاهیم جامعه شناسانه مقوله جنسیت را در عرصه های گوناگون در نظر گرفته اند. از تمایلات جنسی تا میزان مشارکت سیاسی و الگوهای جرم و کثرونی و آنچه بسیار مورد توجه و تأکید است این است که زنانگی و مردانگی نه ویژگی های ذاتی، مطلق و فراسوی زمان و مکان، بلکه مقولاتی اجتماعی و فرهنگی ساخته و پرداخته شرایط تاریخی معین و گاهی حتی دستخوش نیازهای سیاسی و اقتصادی زودگذرند (گرت، ۱۳۹۶: ۸).

رابطه جنسیت و سیاست همواره تحت تأثیر تعریف حاکمان سیاسی قرار دارد و برای شناخت این رابطه نیازمند توجه و بررسی گفتمان های سازنده سیستم های سیاسی است (نش و اسکات، ۱۳۹۶: ۱۸۹). البته روابط قدرت مبتنی بر جنسیت از تاریخ خاصی برخوردار است و با تحول در آگاهی و باورها، این تعاریف مورد اعتراض زنان قرار گرفته و با راه انداختن جنبش های اجتماعی به ویژه در دهه ۶۰ میلادی و گسترش فعالیت های فمینیستی نظم جنسیتی به چالش کشیده شد و حتی توانستند علاوه بر ایجاد حساسیت ها، تأثیراتی را بر ارزش های فرهنگی (سیاسی) در سراسر جهان غرب بگذارند (مارش و استوکر، ۱۳۷۸: ۱۵۹).

در دوران معاصر و حدوداً صدسال اخیر هم زمان با بروز جنبش هایی اجتماعی در راستای احقاق حقوق زنان در جهان، در ایران نیز تحولاتی در حوزه جنسیت و حقوق زنان رخ داد. رویکرد اصلی این پژوهش بررسی رابطه جنسیت و سیاست در ایران، در بافت گفتمان سنت گرای ایدئولوژیک جمهوری اسلامی است. عناصر سازنده گفتمان سنت گرای ایدئولوژیک، نظریه سیاسی شیعه، پاتریمونیالیسم سنتی و دشمنی با مظاهر مختلف تجدد غربی از جمله پلورالیسم، جامعه مدنی و لیبرالیسم و سنت روشنگری غرب است که با توجه به همین عناصر جنسیت را مورد تعریف و بازتولید نموده است. ظهور و بروز فمینیسم و طرح این ایده که هر چیز شخصی، سیاسی نیز هست و پذیرش عمومی این موضوع و تحولات عظیمی که در نحوه برخورد با قانون، رسانه ها و مردم عادی با موضوع جنسیت در بسیاری از کشورها صورت پذیرفته این مسئله را ایجاد می کند که مفهوم جنسیت در دوران معاصر ایران چگونه بوده است. بررسی این موضوع در قالب گفتمان ایدئولوژیک جمهوری اسلامی جنبه جدیدی در خصوص زنانه بودن - شدن سیاست در ایران نشان می دهد. متغیرهای اصلی در این پژوهش سیاست (بررسی گفتمان حاکم که این گفتمان خود از خرده گفتمان هایی تشکیل شده است) و جنسیت (زنانگی و مردانگی) می باشد که با استفاده از نظریه ترکیبی مورد بررسی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

مهدی پور، داودی و راهبر (۱۴۰۰) در تحقیقی تحت عنوان سویه های جنسی منازعه سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی معتقدند که ایران در سده های اخیر شاهد بروز منازعات سیاسی بسیاری بوده است. نتایج نشان می دهد که شکاف جنسیتی در ایران فعال تر و به تدریج بر عمق آن افزوده شده است و فضای ایدئولوژیک پسا انقلابی از زن به مثابه دیگری تعریف کرده که به واسطه جنسیت از بسیاری از فضاهای عمومی منع شده است و منجر به شکل گیری گفتمان تک جنسیتی نابرابر شده که زنان به صورت ذهنی خود را قربانی بالقوه آن می پندارند. سرمدی در کتاب زنان و دولت پس از انقلاب (۱۳۹۷) به تصمیمات و مصوبات مرتبط با زنان در دوره های مختلف و دولت های پس

از انقلاب اشاره دارد و این تصمیمات را تا پایان دوره ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد مورد بررسی قرار داده است. در این کتاب نگاهی به فعالیت‌های زنان در قالب فعالیت‌های مدنی، اعتراضات و ناراضی‌ها، نشریات مربوط به زنان، همایش‌ها و نشست‌های ایشان در انتقاد به سیاست‌های تعیین شده دولت و حاکمیت دارد. علی پور و عظیمی طی تحقیقی با عنوان تحلیل زنان در خرده گفتمان‌های انقلاب اسلامی با تأکید بر نظریه گفتمان لاکلائو و موفه (۱۳۹۸) به مطالعه یکی از سوژه‌های پر مناقشه گفتمانی یعنی هویت زنان در خرده گفتمان‌های انقلاب اسلامی می‌پردازد. تحلیل گفتمان جایگاه زنان در خرده گفتمان‌های درون ابرگفتمان انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که خرده گفتمان سازندگی بر حضور زنان در اجتماع با نشانگان آموزش و اشتغال تأکید دارد. در مقابل، خرده گفتمان اصلاحات بر مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی که هم ارز با توانمندسازی و اشتغال تلقی شده است، با نشانگان تغییر نگرش به زنان، فرصت‌های برابر، عدم توجه به جنسیت، دانش و آگاهی، تحکیم خانواده و حجاب (با تساهل) تأکید می‌کند. کتاب زنان در روزگارشان (۱۳۹۸) نوشته مارلین لگیت و ترجمه نیلوفر مهدیان به تاریخ فمینیسم در غرب و نگاهی تاریخی به اولین جنبش‌های زنان از آغاز مسیحیت تا موج‌های فکری فمینیسم در ایام معاصر می‌پردازد. این کتاب ضمن تشریح کامل وضعیت زنان و فعالیت‌های محدود اولیه زنان و اقدامات ساختارشکنانه می‌پردازد تا در نهایت به بروز و ظهور جنبش‌های فمینیستی برساند.

مبانی نظری

جامعه‌پذیری سیاسی و نقش‌های جنسیتی

اصلی‌ترین عامل در نهادینه کردن روابط قدرت مبتنی بر جنسیت، دولت‌ها هستند. بر اساس پارامترهای تعریف شده دولت‌ها، افراد با نظام سیاسی آشنا می‌شوند و از راه به دست آوردن اطلاعات، تجربه، حقوق و تکالیف نقش‌های سیاسی خود را می‌آموزند. در نظریه‌های جامعه‌پذیری تفاوت در رفتار و باورهای سیاسی زنان و مردان بر اساس هنجارها و عادات سیاسی کارگزاران تبیین می‌شود؛ زیرا علاوه بر در اختیار داشتن نهادهای تأثیرگذار، با اتخاذ سیاست‌ها و رویکردهای کلی و اجرای آن رویکردها در قالب برنامه‌ها و مصوبات خردتر زندگی زنان و مردان را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

شکل‌های مشارکت سیاسی و دامنه مشارکت سیاسی در جوامع دارای تفاوت‌هایی است و جنسیت افراد هم در این رابطه مؤثر است به‌ویژه در شکل و دامنه مشارکت سیاسی زنان و مردان شرایط یکسانی را تجربه نکرده‌اند. پپیا نوریس با ترکیب رویکردهای جامعه‌شناختی (ساختاری) و روان‌شناختی (فردی) الگویی برای تبیین مشارکت سیاسی مطرح کرده است. در این الگو عوامل در سه سطح دخیل هستند، عوامل کلان، متوسط و خرد مورد توجه است. سطح کلان با این عوامل به ساختار دولت، قانون اساسی، نظام حزبی، قوانین و نظام انتخاباتی مربوط می‌شود. در سطح میانی به تأثیر نهادهای مدنی مانند احزاب سیاسی، اتحادیه‌های کارگری و صنفی، مراکز مذهبی، شبکه‌های اجتماعی توجه می‌شود. در سطح خرد منابع فردی مانند تحصیل، درآمد زمان آزاد و مهارت‌های فردی مهم شمرده شده‌اند (جواهری، ۱۳۹۵: ۲۸۲). البته برای تبیین مشارکت سیاسی بر اساس جنسیت و یا به‌طور مشخص مشارکت سیاسی زنان علاوه بر سطوح فوق عوامل دیگری از جمله فضای سنتی یا مدرن جامعه به‌ویژه نقش سنت در زندگی زنان به‌ویژه زندگی و تصمیمات سیاسی آن‌ها نقش بسیاری دارد هرچند این مورد را می‌توان در سطح مؤلفه‌های کلان نیز قرار داد ولی فضای مرد سالارانه و پدر سالارانه با سابقه تاریخی بلندمدت نقش ویژه‌ای بر مشارکت سیاسی زنان خواهد داشت که از آن می‌توان با عنوان فرهنگ سیاسی و شاخصه‌های فرهنگ سیاسی نیز نام برد. مشارکت سیاسی زنان یکی از اساسی‌ترین نیازهای جوامع به‌ویژه جوامع دموکرات استوار بر مشارکت سیاسی برابر زنان و مردان می‌باشد (راش، ۱۳۷۷: ۱۲۶). به‌طور کلی نظریات مربوط به نقش‌های جنسیتی را می‌توان به سه دسته کلی تقسیم نمود: نظریات زیست‌شناختی، نظریات روان‌شناختی و نظریات جامعه‌شناختی (جدول ۱).

رویکرد	نظریه	مبنای نگرش جنسیتی	مبنای شکل‌گیری رفتار جنسیتی
زیست‌شناسی ی جنسیت	زیست شناسی اجتماعی	مبتنی بر جنس تناسلی و یک ویژگی فیزیکی است که تعریف از جنسیت زنانه و یا مردانه دارند و تفاوتی میان جنس و جنسیت وجود ندارد	جنسیت به وسیله دو عامل زیست شناسی یعنی هورمون و کروموزوم شکل می گیرد.
	زیستی – اجتماعی		زیستی – انتقال کروموزوم، ترشح هورمون و تفاوت در اندام های جنسی اجتماعی – واکنش متفاوت والدین و دیگران به کودک که سر آغاز تاثیر اجتماعی.
روان شناختی	شناخت مبتنی بر رشد	ویژگی فیزیکی افراد – آگاهی دیگران از اندام تناسلی کودک	جنسیت یک ویژگی فیزیکی است که چون سایر ویژگی های ثابت و بلا تغییر باید آموخت.
	یادگیری اجتماعی	مشاهده و تقلید – آگاهی دیگران از اندام تناسلی کودک	جنسیت بنا بر رفتاری که بر اساس آن پاداش می گیرد آموخته می‌شود و اینگونه بر خود برچسب زنان یا مردانه می زند.
	روانکاوی	آگاهی فرد از اندام تناسلی خود	تقلید و هم ذات پنداری با والد همجنس خود.
جامعه شناختی	نظریه ضرورت کارکرد نقش‌های جنسیتی	کارکردگرایی	اجرای نقش‌های جنسیتی با هدف حفظ، وحدت و انسجام خانواده.
	طبقات جنسیتی	مارکسیستی	سلطه زیست شناسی تولید مثل موجب شکل‌گیری طبقات جنسی می‌شود.
	مالکیت ثروت	ادبیات مارکسیستی و منشاء خانواده توسط انگلس	در پی اهلی سازی حیوانات و توسعه گله داری، قدرت زنان نسبت به جامعه اشتراکی اولیه کاهش یافت و کنترل حیوانات توسط مردان و باعث انباشته شدن ثروت و افزایش نسبی قدرت مردان شد.
	نیازهای سرمایه داری	مارکسیستی – فمینیستی در رابطه با تقسیم کار جنسیتی در خانه	متاثر از ایدئولوژی سرمایه داری، خانواده هسته ای و به تبع آن تقسیم کار طبیعی شکل می گیرد که در آن مرد تامین کننده امکانات اقتصادی و زن تیماردار و تامین کننده کار خانگی بدون مزد می‌شود.
	پدرسالاری	فمینیست رادیکال	مادری به عنوان اسطوره ای پدرسالارانه منجر به تنزل جایگاه زنان در نقش‌های خانگی و امری طبیعی و جهانشمول و همچنین الگوی جنسیتی تقسیم کار بر حسب کارکردهای مثبت آن برای طبقه مردان تبیین می‌شود.

آنچه مورد تأیید است این است که مجموعه‌ای از عوامل بیولوژیک و همچنین عوامل اجتماعی و فرهنگی و محیطی با تأثیرگذاری بیشتر بر شکل‌گیری هویت جنسیتی افراد وجود دارند. هرچند ویژگی‌های بیولوژیک وجود تعیین‌کننده جنس هستند ولی نقش تربیتی والدین، رسانه‌های اجتماعی از قبیل بازی‌ها، کتاب‌ها مجلات، تلویزیون و تبلیغات و همچنین نگرش حاکم بر سیستم‌های اجتماعی مدارس و غیره در تعیین هویت جنسیتی نقشی مهم دارند.

جنسیت و سیاست از جمله موضوعاتی است که پس از تغییر ادراک اجتماعی زنان و افزایش خودآگاهی زنان دارای اهمیت بسیاری شد و جایگاه ویژه‌ای را در نخله‌های سیاسی یافت. ولی مهم‌ترین نظریه‌ای که صرفاً به دنبال به چالش کشیدن وضعیت زنان در اجتماع و سیاست و به‌ویژه و پارادایم‌های جنسیتی شکل گرفته، نظریات فمینیستی می‌باشد که با رشد این اندیشه‌ها و هر چه به موج سوم می‌رسیم قالب‌های فکری مناسب‌تری را برای تبیین این رابطه در دسترس قرار داد (لگیت، ۱۳۹۸: ۱۱). فمینیسم پیش از آنکه نظریه‌ای نظام‌مند باشد، یک موضوع گیری سیاسی است که اساس آن بر زندگی سیاسی است و هدف آن تغییر جهان (منسبرج و دیگران، ۱۳۹۸: ۹) و اینکه دیدگاه‌ها بر اساس مفاهیم انتزاعی به دست نیامده بلکه تجربه زنانی است که در برابر سلطه واکنش نشان دادند. تجاربی که نشان می‌داد مردان با تولید دانش مدنظر خود واقعیت را آن‌گونه که خواسته‌اند تعبیر کرده‌اند و نظریه سقف شیشه‌ای معتقد است که علت در حاشیه قرار گرفتن زنان از قدرت یا عدم انگیزه یا توان آن‌ها نیست، بلکه موانع ساخته‌شده و مصنوعی سازمان‌یافته‌ای است که افراد را از ارتقا باز می‌دارد (ZAMFIRACHE, 2020: 176).

تعریف عام فمینیست می‌گوید: فمینیسم بر این باور استوار است که زنان در مقایسه با مردان، مورد ستم هستند و یا در وضعیت نامساعدی قرار دارند و ستمی که بر آن‌ها می‌رود ستمی نامشروع و ناموجه است (پاک نیا و مردی‌ها، ۱۳۸۸: ۹). از بین دیدگاه فمینیستی، دو زمینه فکری فمینیسم لیبرال و فمینیسم رادیکال موضوع سیاست و نسبت

دولت و حاکمیت را مورد توجه قرار داده‌اند. فمینیست‌های لیبرال دیدگاه خوش بینانه‌ای نسبت به دولت و سیاست داشته و به دنبال حضور زنان در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و به‌ویژه مشارکت در جامعه مدنی برای تأثیرگذاری بیشتر بر سیاست هست و در نهایت نسبت به دولت به عنوان یک داور بی‌طرف به نتیجه می‌رسند (RANDALL & WAYLEN, 2002: 16). فمینیست‌های رادیکال معتقدند دولت ذاتاً مردسالار است و منعکس‌کننده طبیعت سلطه‌پذیری از مرد است؛ بنابراین دولت برای حمایت و دفاع از منافع مرد عمل می‌کند یعنی نهادهای تصمیم‌گیرنده در دولت منافع مردان را تأمین می‌کنند. روابط و نابرابری‌های جنسیتی در دولت‌ها شکل می‌گیرند، از طریق قوانینی که هویت‌های جنسیتی ساخته و به آن‌ها مشروعیت داده می‌شود (RANDALL & WAYLEN, 2002: 19). پدرسالاری واژه‌ای محوری برای فمینیسم رادیکال برای توضیح مناسبات سرکوبگرانه و استثمارگران تأثیرگذار بر زنان است. در این نظریه مردسالاری با سلطه مذکر یکی است. از این دیدگاه مردسالاری نظامی متشکل از مناسبات اجتماعی است که در آن طبقه مردان بر طبقه زنان حاکم است؛ زیرا ارزش جنسی زنان کاسته شده است. فمینیسم رادیکال برای توضیح سازوکار مردسالاری از روانکاوی فمینیستی نیز استفاده می‌کند (هام، ۱۳۸۲: ۳۲۵). بین قدرت مرد در خانواده و در کل جامعه تمایزی وجود ندارد. قدرت مردان بر زنان در کارکرد همه جوامع فراتر از نهادهای رسمی قدرت گسترده شده است (تاجیک، ۱۳۸۳: ۶۶).

سیاست و جنسیت در دوران جمهوری اسلامی

با پیروزی انقلاب اسلامی علمای سنتی به میدان آمدند. تأسیس حکومت دینی یا روحانی و اجرای احکام اسلام از طریق نظام سیاسی در دستور کار بود و بر اساس اندیشه‌های آیت اله خمینی در کتاب ولایت فقیه از نوعی حکمت دینی و اسلامی به رهبری فقها و روحانیون صحبت می‌شد. این گفتمان بر مبنای دال‌های محوری نظریه ولایت فقیه، نظریه سیاسی شیعه، دشمنی با مظاهر مختلف تجدد غربی بود که در قوانین مفصل‌بندی گردید. برداشت‌های فقهی نقش اصلی را در نگارش قانون اساسی ایفا نمود و بر همین مبنای حقوق سیاسی زنان در ایران تعریف گردید. برداشت فقهی رایج، زنان را در موضع حکومت، قضاوت و مرجعیت از باب ولایت انتصابی متصدی نمی‌دانست (بهروزی لک، ۱۳۹۴: ۷۴). سه متن از متون اصلی تشکیل‌دهنده گفتمان جمهوری اسلامی از جمله متنی در قانون اساسی با عنوان زن در قانون اساسی و همچنین بررسی متون‌های منتشرشده آیت اله خمینی و آیت اله خامنه با موضوعات جنسیت و سیاست به شرح ذیل مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

زن در قانون اساسی

قانون اساسی هر جامعه‌ای تعیین‌کننده زمینه‌های هنجاری و مبنای رفتارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و... می‌باشد. یکی از ویژگی‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی نگارش مقدمه‌ای توسط مجلس خبرگان تدوین قانون اساسی می‌باشد. قانون اساسی مشروطه و متمم آن فاقد مقدمه بودند اما قانون اساسی جمهوری اسلامی دارای مقدمه‌ای نسبتاً طولانی است در این مقدمه زمینه اجتماعی گفتمان جمهوری اسلامی به‌روشنی بیان شده است، در آن طرح حکومت، شیوه حکومت به روشنی مشخص شده است، اصول و ضوابط اسلامی، اصل ولایت فقیه به‌عنوان مبنای رفتاری و هنجارهای جامعه انتخاب می‌شود و برای مشروعیت بخشی به این متون قانونی همواره بر خواست مردم در مبارزات پیش از پیروزی انقلاب تأکید می‌شود (بهروزی لک، ۱۳۹۴: ۷۹). در ادامه نیز بخشی به نام زن در قانون اساسی آورده شده که از نظر قانون نویسان نشان از تعیین تکلیف زنان در ایران پس از انقلاب دارد و شاید بسیار هوشمندانه ابتدا سهم زنان را از نقش مؤثر آن‌ها در مبارزات و پیروزی انقلاب مشخص کرده‌اند که در همان هیجانات فرصتی برای سهم خواهی بیشتر و واقع بینانه به وجود نیاید. مطالبی که بر اساس فقه اسلامی تدوین شده بود و فقه اسلامی نیز در خصوص فعالیت سیاسی زنان موضع‌گیری مشخصی دارد و ولایت و حکومت از ناحیه زن را مطرود دانسته لذا بدین جهت هویت سیاسی زنان در نظام سیاسی جدید که بر اساس گفتمان‌های اسلامی و فقهی تبیین می‌گردد مجوزهای لازم را برای حضور سیاسی زنان نمی‌دهد.

در ایجاد بنیادهای اجتماعی اسلامی، نیروهای انسانی که تاکنون در خدمت استثمار همه‌جانبه خارجی بودند هویت اصلی و حقوق انسانی خود را باز می‌یابند و در این بازیابی طبیعی است که زنان به‌دلیل ستم بیشتری که تاکنون از نظام طاغوتی متحمل شده‌اند استیفای حقوق آنان بیشتر خواهد بود.» (مقدمه قانون اساسی) در این متن با تعیین دیگری برای تثبیت هویت جدید تلویحاً از تعریف زن در گفتمان پهلوی استفاده می‌کند و به تشریح وضعیت نامناسب زن البته بر اساس تعاریف انقلابی و اسلامی از زن می‌پردازد و بدین ترتیب تعریف جدید خود از جنسیت و زنانگی را در فضای سیاسی جدید ارائه می‌دهد.

اصل‌های ۲۰ و ۲۱ و ۱۱۵ را شاید بتوان مهم‌ترین اصول قانون اساسی دانست که دارای رویکرد جنسیتی هست. اصل ۲۰ - همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند (جواهری، ۱۳۹۵: ۲۰۰).

برابری زن و مرد در این بند قانونی دارای یک شرط است و آن هم با رعایت موازین اسلامی و البته در خصوص تفسیر نگرش اسلامی در خصوص زنان و جنسیت متون فقهی و اسلامی دیدگاه‌های روشنی داشته‌اند و شاید بتوان بر اساس دانش تولیدکننده و همچنین مباحثاتی که در زمان نوشتن این بند در مجلس خبرگان صورت گرفت به رابطه جنسیت و سیاست نیز پی برد که زنان تنها در خانه و خانواده و نقش همسری و مادری تعریف می‌شوند و نقش‌های سیاسی و اجتماعی در اولویت‌های آخر و به شرط‌ها و شروطها منوط است.

اصل ۲۱ - دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و امور زیر را انجام دهد:

- ۱ - ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او.
- ۲ - حمایت مادران، بالخصوص در دوران بارداری و حضانت فرزند، و حمایت از کودکان بی‌سرپرست.
- ۳ - ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کیان و بقای خانواده.
- ۴ - ایجاد بیمه خاص بیوگان و زنان سالخورده و بی‌سرپرست.
- ۵ - اعطای قیمومیت فرزندان به مادران شایسته در جهت غبطه آن‌ها در صورت نبودن ولی شرعی.

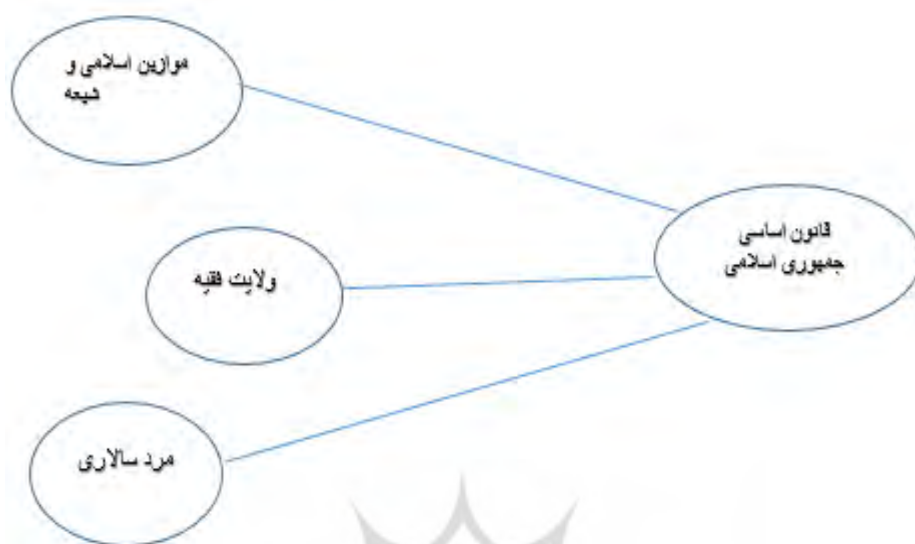
و البته این بند که مهم‌ترین بند قانون اساسی در راستای حقوق زنان است روشن‌کننده بسیار از وجود است که زنان هنگامه مبارزات برای پیروزی انقلاب مطالبی در این خصوص از سوی رهبران انقلاب مطرح و شفاف‌سازی نشد. باز اولین و مهم‌ترین شرط در اصل ۲۱ آمده است و آن هم موازین اسلامی است و اینکه ابتدا در مقدمه قانون اساسی کاملاً این موضوع تشریح شده است ولی دربند مربوط به زنان همواره تأکید بر رعایت موازین آن مشاهده می‌شود. از ۵ بند ذیل این اصل قانون، ۴ بند از آن، زنان را در چارچوب خانواده آورده و این بدین معنی است که قانون‌گذار زن را تنها در نقش مادری و همسری و در خانواده و نقش‌هایی طبیعی زن می‌بیند و تنها بند اول به ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت می‌پردازد که قطعاً این، نیز در راستای نقش‌های موردپذیرش برای زنان تفسیر می‌شود. واژه‌های مورد استفاده برای زنان بدین‌صورت است مادران باردار، بیوگان، زنان بی‌سرپرست و مادران شایسته که دارای مفهوم ایدئولوژیک هستند و آنچه همواره مورد تأکید است هویت زن در کنار یک مرد و در خانواده مورد بازنمایی قرار می‌گیرد (عبادی، ۱۳۸۱: ۳۷). لذا با توجه به این اصل که زن شخصیت مستقلی نداشته و در خانه‌بر فرزند خود زاده نمی‌تواند قیمومیت داشته باشد حضور در عرصه سیاست و قدرت خود بسیار دور از نظر است.

دانش زمینه‌ای تدوین این متن بر اساس اصول و ارزش‌های اسلامی و اصل ولایت‌فقیه است و مبانی فقه اسلامی است. فقه اسلامی نیز در خصوص فعالیت سیاسی زنان موضع‌گیری مشخصی دارد و ولایت و حکومت از ناحیه زن را مطرود می‌داند لذا بدین‌جهت هویت سیاسی زنان در نظام سیاسی جدید که بر اساس گفتمان‌های اسلامی و فقهی تبیین می‌گردد مجوزهای لازم را برای حضور سیاسی زنان نمی‌دهد.

اصل ۱۱۵ - رئیس‌جمهور باید از میان رجال مذهبی و سیاسی که واجد شرایط زیر باشند انتخاب گردد: ایرانی‌الاصل، تابع ایران، مدیر و مدبر، دارای حسن سابقه و امانت و تقوی، مومن و معتقد به مبانی جمهوری اسلامی ایران و مذهب رسمی کشور.

استفاده از واژه رجال مذهبی رجال واژه‌ای عربی است و در زبان عربی به معنی مردان، جمع رجل به معنی مرد است در نتیجه زنان فاقد شرایط ریاست جمهوری هستند و شورای نگهبان نیز در نظریه‌ای که در تفسیر اصل ۱۱۵ قانون مذکور اعلام نمود، اظهار داشت منظور از کلمه رجال در اصل ۱۱۵ مردان است و زنان نمی‌توانند عهده‌دار منصب ریاست جمهوری شوند (عبادی،

۱۳۸۱: ۳۷). البته دیدگاه‌های دیگری در این خصوص وجود دارد و مفهوم واژه رجال به افراد سرشناس اشاره دارد و اینکه در اصل معنی لغوی رجال اراده نشده است بلکه رجال به معنی اشخاص سرشناس و برجسته است. در نگاه اجمالی به صفت رجل در اصل مذکور موضوع مرد بودن رئیس‌جمهوری به ذهن متبادر می‌شود.

مدل ۱. خرده گفتمان‌های سازنده متن اول

سخنان آیت اله خمینی رهبر جمهوری اسلامی

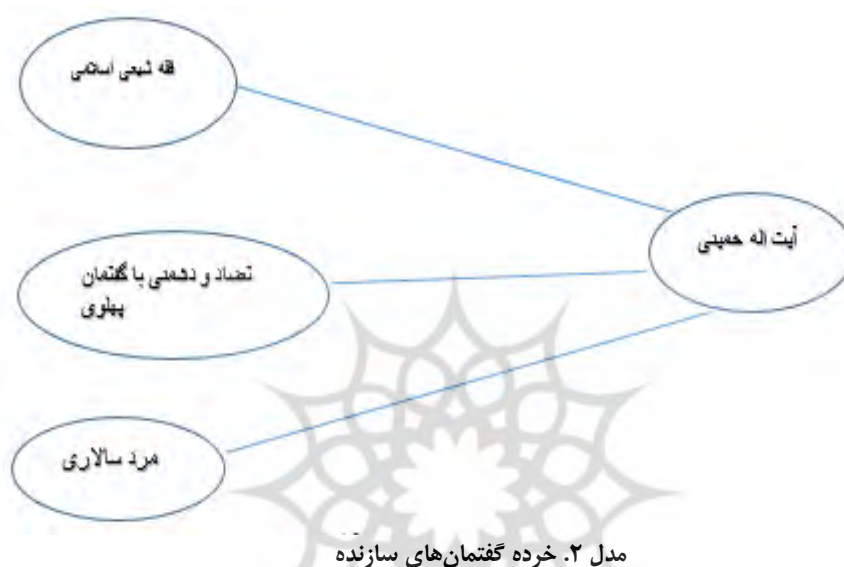
هویت سیاسی زنان در اندیشه آیت اله خمینی در قالب سخنرانی‌ها و برخی مصاحبه‌ها بر اساس خرده گفتمان دینی و فقه شیعی و در تضاد و دشمنی با گفتمان پهلوی تبیین می‌شود. در این متون تربیت اسلامی در مقابل تربیت آریامهری قرار می‌گیرد (صحیفه نور، جلد ۱۹، ۱۲۰) و متن به دنبال این اقناع است که تربیت اسلامی همان تربیت صحیح و ایدئال است و با آوردن واژه تربیت برای زن، او را در موقعیت مفعول و سوژگی قرار می‌دهد، اینکه زن موجودی منفعل است که نقشی در هدایت فکری و معنوی خود نداشته و منفعلانه در جامعه زندگی می‌کند. البته این تناقض نیز در متون دیده می‌شود و آن این است که زنانی که خود مورد تربیت قرار می‌گیرند چه پیش از انقلاب و چه پس از انقلاب و توانایی هدایت و درک شناخت منابع آموزشی و پرورشی خود را ندارند چگونه به یک‌باره تبدیل به ابژه می‌شوند، تعریف از زن تغییر می‌یابد به نحوی که به عنوان افرادی که هدایت انقلاب را در دست می‌گیرند مورد تعریف قرار می‌گیرند و حتی بر مردان نیز تأثیر می‌گذارند و در مبارزاتی که منجر به پیروزی انقلاب می‌شود نقشی غیرقابل انکار می‌یابند و از سهم ایشان در جامعه پس از انقلاب صحبت می‌شود.

اما این سهم چگونه تعریف و تبیین می‌شود؟ زنان می‌توانند در مقدرات اساسی مملکت دخالت نمایند با شرط رعایت تمام جهات اسلامی و آن قدری که اسلام اجازه داده و بر اساس مقررات و موازین اسلامی و البته بر اساس فقه اسلامی زن در تقلید مستقل است ولی در امور زناشویی باید از شوهر اطلاعات کند و بدون اجازه شوهر (حتی) نمی‌تواند از منزل خارج شود» (استفتائات جلد ۱، ۱۳). تشیع نه تنها زنان را از صحنه زندگی اجتماعی طرد نمی‌کند بلکه آنان را در جامعه در جایگاه رفع انسانی (صحیفه نور جلد ۳ ص ۱۶۹) خود قرار می‌دهد که همانا جایگاهی مطابق با ویژگی طبیعی زن و نقش مادری و همسری هست.

به نظر می‌رسد پس از انقلاب شاهد مراحل مختلف حضور زنان در سیاست هستیم از سخنرانی‌های آیت اله خمینی این گونه برداشت می‌شود که ابتدا به منظور حمایت زنان از مبارزات انقلابی وضعیت آینده آن‌ها چندان روشن بیان نمی‌شود. پس از پیروزی انقلاب نیز چندین انتخابات مهم پیش روی است که ساختارهای اصلی گفتمان جدید طی آن‌ها در حال شکل‌گیری است از جمله برگزاری رفراندوم که باید مردان و زنان در آن شرکت کنند و به جمهوری اسلامی نه یک کلمه بیشتر و نه یک کلمه کمتر ۱۷

۵۷/۱۲/ (صحیفه نو: ۱۷۷). رأی بدهند و همچنان با اشاره به سهم زنان در مبارزات انقلابی، دعوت به حضور در انتخابات می‌شوند و سپس مجلس خبرگان قانون اساسی که نیاز به حمایت حداکثری دارد. با تثبیت پایه‌های انقلاب و ساختارهای آن، برای فعالیت زنان شرط‌هایی چون رعایت موازین اسلامی، رعایت عفت، تعلیم و تعلم صحیح و دخالت صحیح مطرح می‌شود و اینکه اسلام اگر محدودیتی برای مردان و زنان قائل شده است همه به صلاح خودتان بوده است.

در متن این سخنان همواره بر حضور سیاسی زنان و دخالت در امور و نظارت بر نحوه حکومت تکرار شده است ولی با توجه به حضور محدود زنان در عرصه سیاست و مردانه بودن فضای سیاسی، آن‌ها را سخنان تبلیغی و تهیجی برای حضور زنان برای پیروزی انقلاب و تثبیت ساختارهای سیاسی آن دانست و جنسیت ابزاری برای تثبیت و حاکمیت بخشیدن بر ساختارهای جدید سیاسی باشد.

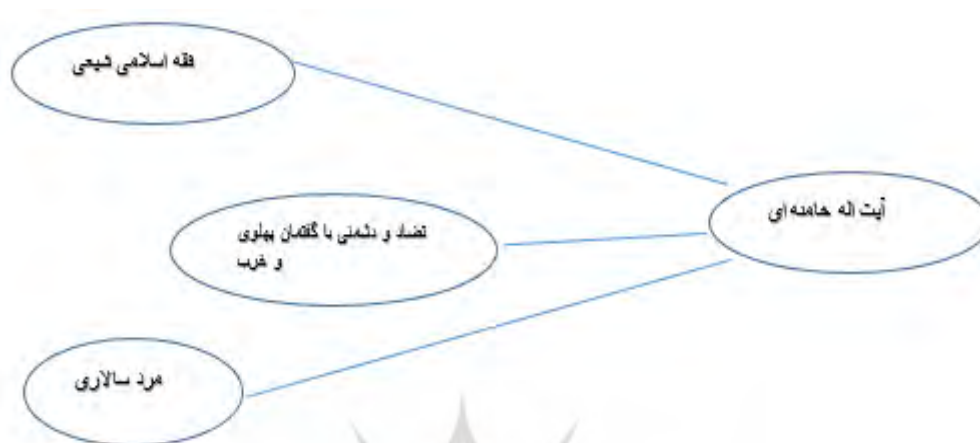

سخنان آیت اله علی خامنه‌ای رهبر جمهوری اسلامی

آیت اله خامنه‌ای در اکثر سخنرانی‌های خود بر عظمت زنان و تجلیل از دستاوردهای آن‌ها زنان تأکید دارند و همواره در این سخنرانی‌ها بر مقولاتی چون ارزش‌های اسلامی، انسانیت، برابری، مقام مادر، شجاعت، حق و تکلیف قائل شدن برای مشارکت در تعیین سرنوشت زنان تأکید دارند و همواره بر ترفیع جایگاه زن در همه شئون زندگی فردی، اجتماعی و سیاسی معتقدند که زنان باید عهده دارد وظیفه ساخت و حفاظت از نظم سیاسی مبتنی بر اسلام و ارزش‌های الهی باشند. تأکید آن‌ها بر این است که زنان به‌عنوان سوژه‌هایی فعال، آگاه، انتخاب‌گر و مسئول در چارچوب احکام و تکالیف اسلامی و انقلابی شناخته شوند.

در این بخش همچنان مبنای نقش‌های سیاسی زنان، اسلام است که برای حضور در فعالیت‌های سیاسی شرط‌هایی را مطرح می‌کند، عدم اختلاط زن و مرد و رعایت مسئله محرم و نامحرم، رعایت حجاب اسلامی و عفاف و وقار و متانت زن اسلامی (۱۳۷۵/۱۲/۲۰). آنچه به تصویر می‌رسد این است که زنی که در دوران پهلوی مورد ستم سیاسی قرار می‌گرفت، با آمدن اسلام، انقلاب و امام، زن در مرکز فعالیت‌های سیاسی قرار گرفته است و حتی پرچم انقلاب به دست زنان سپرده شده است ۱۳۶۸/۱۰/۲۶. کار اساسی زن کار خانه و خانواده و همسر و کدبانویی و مادری تعریف می‌شود و نقش زن در بیرون از خانه اولویت بعدی وی محسوب می‌شود و این در تضاد با آن است که گفته می‌شود زن در مرکز فعالیت‌های سیاسی است و وظیفه پرچم‌داری انقلاب را نمی‌تواند تنها در خانه بر دوش بکشد. به نظر می‌رسد آنچه به‌عنوان شعارهای ایدئولوژیک مطرح می‌شود با آنچه در جامعه رخ می‌دهد همخوانی ندارد و زنان تنها می‌توانند پسرانی تربیت کننده که پیرو ارزش‌ها و هنجارهای گفتمان اسلامی حاکم بر نظام سیاسی باشند.

هرگاه از نقش سیاسی زنان و فعالیت‌های سیاسی زنان صحبت و یا سؤال می‌شود به نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی اشاره می‌شود که در ایران زنان نقش اصلی را در پیروزی انقلاب اسلامی داشته‌اند و همچنین توانسته‌اند همسران و فرزندان خود را نیز به میدان بکشانند؛ اما دستاوری از نقش زنان پس از انقلاب به غیر از فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی برای گسترش آموزه‌های انقلاب و ایدئولوژی اسلامی صحبت می‌شود حضور پرشور در انتخابات نیز از جمله دیگر اقداماتی است که همواره مورد تأکید و نقش فعال زنان را می‌طلبد و در موقعیت‌هایی سیاسی جایی برای زنان وجود نداشته است.

مدل ۳. خرده گفتمان‌های سازنده متن سوم

زن‌انگی در سیاست در دوران جمهوری اسلامی

وقوع انقلاب اسلامی و نقش بی‌بدیل زنان در پیشبرد آن موضوعی قابل تأمل است. اگرچه برای پرداختن به این امر باید اشاره‌ای به رابطه جنسیت و سیاست پیش از پیروزی انقلاب نیز داشته باشیم. گفتمان مدرن عصر پهلوی تغییرات بسیاری برای جامعه زنان به همراه داشت از جمله برداشتن حجاب در تاریخ ۱۷ دی ۱۳۱۴ و ممنوعیت آن که از نمادهای مدرنیزاسیون پهلوی بود، تصویب قانون حمایت از خانواده، حق طلاق زنان، قوانین حضانت از فرزند، حمایت از زنان در مقابل چندهمسری، قانونی شدن حق سقط جنین و... حق رأی زنان در ۸ اسفند سال ۱۳۴۱ که یکی از موارد ۶ ماده‌ای انقلاب سفید شاه بود. تغییراتی که می‌توانست رضایت عمومی جامعه زنان را به همراه داشته باشد اما همان‌طور مشاهده شد و در مقدمه قانون اساسی نیز بدان اشاره شده است زنان نقش بی‌بدیلی در پیروزی انقلاب داشتند. البته دیدگاه‌های مختلفی در این زمینه وجود دارد از جمله برخی اصلاحات شتاب‌زده اجتماعی در چارچوب مدرنیزاسیون را باعث افزایش تمایز اجتماعی و شکاف در سطوح پایین جامعه و طبقه بالای جامعه که از این اصلاحات منتفع می‌شدند می‌دانند. این اصلاحات ارزش‌ها و شیوه‌های زندگی غربی را تشویق می‌کرد و در بین توده‌ها احساس از دست دادن هویت ملی و فرهنگی ایجاد می‌شد (Shojaei, 2010: 260) و همچنین دیدگاهی وجود دارد مبنی بر اینکه زنان متقاعد شدند که جنبش ضد شاه، جنبش ضد زن نیست و هدف سرنگونی سلطنت و استقرار جمهوری بود نه سرکوب زنان و اکثر مواقع از نقش مؤثر زنان در اهداف انقلاب صحبت می‌گردید. به عنوان مثال زنان انقلابی چپ‌گرا درباره اسلام و حجاب عنوان می‌داشتند که امپریالیسم ستیزی برایشان اولویت داشته و بخشی از آن‌ها به خاطر آرمانه‌ای خود با جان و دل راضی به داشتن حجاب بودند (تدینی، ۱۴۰۰: ۱۱۱).

در پاسخ به سؤالی در مورد وضعیت زنان، آیت اله خمینی گفتند اسلام هیچ‌گاه مخالف آزادی زنان نبوده است. برعکس اسلام مخالف آن است که به زن همچون شی نگرسته شود، اسلام شان و منزلت زن را به او باز می‌گرداند. زن مکمل مرد است، زن و مرد هر دو آزادند تا زندگی‌شان را انتخاب کنند (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۷۷). به نظر می‌رسد آموزش‌های انجام شده در سال‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی، در حوزه زنان نتوانسته بود ارزش‌های سنتی و موروثی زنان را تغییر دهد و همچنان این ارزش‌ها از طریق خانواده، اهل محل و محیط‌های سنتی تعیین می‌گردید. زنان با وجود دانش سیاسی محدود به دلایل و طرق مختلف در

روند انقلاب و پیدایش فعالیت‌های انقلابی حضور یافتند. هرچند شاید به‌طور هوشمندانه‌ای رهبران مذهبی و ایدئولوگ‌های سیاسی انقلاب نیز موضوع حساسیت‌برانگیزی در این رابطه مطرح نکردند. پس از پیروزی انقلاب با کان لم یکن شدن قانون اساسی مشروطه سلطنتی لزوم تدوین قانون اساسی دیگری منطبق با آرمان‌های انقلابی امری اجتناب‌ناپذیر بود و در این راستا به دستور امام خمینی رهبر انقلاب، مجلسی به نام مجلس خبرگان قانون اساسی تشکیل شد. انقلابیون پیروز هنگام تنظیم قانون اساسی با اعتقاد به اینکه مهم‌ترین خصیصه انقلاب مکتبی و اسلامی بودن آن است پیروزی خود را مرهون پیروی از مواضع اصیل اسلامی اعلام نمودند و ویژگی آن را نیز همین مکتبی و اسلامی بودن آن می‌دانستند (عبادی، ۱۳۸۳: ۳۱). کلیه مواضع قانون اساسی و تمامی دیدگاه‌های آن از جمله حضور زنان در جامعه منطبق با اصول اسلامی تدوین و تبیین گردید به‌این ترتیب در سال‌های پس از انقلاب وضعیت زنان با پارامترهای مذهبی و شریعت اسلامی تعریف شد و برخی از فضاهای سیاسی برای ایشان محدود و ممنوع گردید و نقش در محیط خانه و در نقش‌های مادری و همسری ترویج می‌گردید (عباسی و مصفا، ۱۳۹۰: ۷۷).

در دوره‌های هشت‌ساله ریاست جمهوری پس از انقلاب زنان مطالبات مختلفی را مطرح می‌کردند. اولین مسائل مطرح‌شده در حوزه زنان لغو قانون حمایت از خانواده، اجباری شدن حجاب، دخترانه و پسرانه شدن مدارس ممنوعیت قضاوت زنان و گنجانیدن واژه رجال در قانون اساسی به‌عنوان یکی از شروط ریاست جمهوری بود که مورد انتقاد و اعتراض زنان واقع شد (سرمدی، ۱۳۹۷: ۳۱). پس از وقفه‌ای ایجاد شده در فعالیت‌ها به دلیل جنگ ایران و عراق فعالیت‌هایی در دوره ریاست جمهوری آیت اله هاشمی رفسنجانی آغاز شد و بعد از یک دوره ۱۰ ساله رکود فعالیت تشکلی‌های زنان شاهد ظهور حرکت‌هایی در قالب انتشار نشریات، چاپ کتاب‌های متعدد فعالیت در زمینه سازمان‌های مردن نهاد NGO ساخت فیلم‌های زنانه بود (سرمدی، ۱۳۹۷: ۸۷).

در دوره ریاست جمهوری سید محمد خاتمی با تأکید بر توسعه سیاسی و طرح مباحثی مبنی بر اهمیت و توسعه جامعه مدنی فعالیت‌هایی در غالب NGO ها آغاز و زنان نیز به فعالیت در این قالب پرداختند. علاوه بر فعالیت زنان از طریق سایت‌های اینترنتی از جمله سایت تریبون فمینیستی با تأسیس کتابخانه صدیقه دولت‌آبادی به‌عنوان اولین کتابخانه غیردولتی تخصصی زنان سال ۱۳۸۲، مرکز فرهنگی زنان نیز از همین سال جایزه‌ای با عنوان تندیس صدیقه دولت‌آبادی به آثار برگزیده در حوزه مطالعات زنان اهدا کرد (همان، ۱۳۹۷: ۱۳۹). در دوران محمود احمدی‌نژاد فعالیت‌ها در زمینه اصلاح قوانین و مقررات مدنی به نفع زنان بود چراکه با گذشت زمان و ایجاد یک دوگانگی برای زنان، از یک سو زنان توانسته بودند تحصیلات در مقطع عالی داشته باشند و از سویی جایگاه مورد نیاز خود در عرصه‌های شغلی و غیره را به دست نیاورده بودند در اینجا به دنبال اصلاح قوانین بودند تا راه را برای حضور بهتر و بیشتر فراهم نمایند. بدین ترتیب کمپین‌های مختلف برای تغییر قوانین در جهت برابری جنسیتی راه‌اندازی شد و اقدامات بسیاری از سوی زنان برای پیگیری و اخذ نتیجه آن صورت گرفت. در دوره ریاست جمهوری حسن روحانی به غیر از موضوع ماده ۱۰۱ قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۰-۱۳۹۶ بر مبنای تکالیف و مأموریت‌های دستگاه‌های اجرایی مبنی بر پیگیری شاخص‌های عدالت جنسیتی و تصویب نامه شماره ۱۳۵۱۸۲۴ مورخ ۹۶/۵/۳۰ مبنی بر پیگیری تخصیص ۲۵٪ از پست‌های مدیریتی به زنان تا پایان برنامه ششم توسعه اقدامی صوت نگرفت.

شکل‌گیری جنبش‌های فمینیستی و مطالبات برابری طلبانه در صد سال اخیر واکنش‌های متفاوتی را از سوی نهادهای مختلف جامعه برانگیخته و تغییراتی را هم در ساحت باورها و هم در ساحت کنش‌های اجتماعی به وجود آورد. زنانگی در سیاست و یا مشارکت سیاسی زنان در دوران جمهوری اسلامی از شفافیت لازم برخوردار نیست. هرچند در بسیاری از موقعیت‌های سیاسی ممنوعیتی برای زنان وجود ندارد ولی در عمل زنان هیچ‌گاه در این مناصب قرار داده نشدند. در مناصب سیاسی از جمله به‌عنوان نماینده در قوه مقننه منعی وجود نداشته و از دوره‌های اول زنان نماینده حضور دارند ولی در قوه مجریه با توجه به مبهم بودن معنای واژه رجال مذهبی و سیاسی، به‌عنوان عضو مجمع تشخیص مصلحت نظام، عضویت در شورای نگهبان و عضویت در مجلس خبرگان از لحاظ قانونی مانعی ندارد ولی از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون هیچ زنی در این نهادهای کلان کشوری انتخاب نشده است (عبادی، ۱۳۸۱: ۳۶-۴۴). البته در قوه مجریه نیز از لحاظ قانونی منعی برای انتخاب وزیر زن وجود ندارد ولی به غیر یک مورد در دوران محمود احمدی‌نژاد سابقه نداشته است.

دوره‌ها	اقدامات سیاسی زنان	ویژگی‌ها	جایگاه زنان در قانون اساسی
دوران بعد از انقلاب اسلامی	- شکل‌گیری اعتراضات و تجمعات در برابر حجاب اجباری - اعتراض به حذف قوانین مربوط به خانواده، حق طلاق، حضانت از فرزند و چند همسری - راه‌اندازی کمپین‌های مختلف برای برقراری عدالت جنسیتی و اصلاح قوانین - انتشار کتاب‌های متعدد، سالنامه‌های آماری و فعالیت‌های رسانه‌ای در فضای مجازی برای رسیدن به اهداف - پیگیری جهت پیوستن به کنوانسیون رفع تبعیض از زنان - انجام فعالیت‌های سیاسی تحت نظارت حاکمیت	- تبیین وضعیت زنان بر مبنای شریعت اسلام و غلبه مذهب بر کلیه بخش‌های زندگی زنان - به رسمیت شناخته شدن زنان به‌عنوان مادر و همسر - تداوم گفتمان پدرسالاری	- تغییر قوانین مربوط به خانواده - تشکیل دادگاه خانواده - در برنامه‌های توسعه زنان به غیر از برنامه چهارم و ششم زنان در کنار کودکان و افراد معلول و کم‌توان در نظر گرفته شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

شناخت رابطه بین سیاست و جنسیت در ایران می‌تواند با استفاده از سه نظریه فمینیسم رادیکال، نظریه اجراگری جنسی جودیت باتلر در کنار نظریه گفتمان فوکو تحلیل شود و چارچوب مناسبی برای تحلیل رابطه جنسیت و سیاست در هرم قدرت ایران در دوران معاصر را فراهم نماید. فمینیسم رادیکال به‌عنوان چارچوبی سیاسی که کانون تمرکز آن بر ساختن نظریه‌ای بر اساس تجارب زندگی و آگاهی جمعی زنان است چارچوب مناسبی برای فهم جنسیت و استدلال‌های جبرگرایی زیست‌شناختی درباره زنانگی و مردانگی فراهم می‌نماید و هدف اصلی آن به چالش کشیدن این مفاهیم می‌باشد. زنان و مردان می‌توانند در صورتی که برداشت از زنانگی و مردانگی مانع از رشد روانی آن‌ها نشوند نقش‌های متفاوت‌تری در سپهر سیاسی در حوزه‌های عمومی و خصوصی ایفا نمایند. ولی آنچه روی داده است این است که مردانگی مسئله‌ای مربوط به باور است و زنانگی مسئله‌ای مربوط به تظاهر به زن بودن، بدین ترتیب وجود تعاریف جنسیتی در مورد نقش‌های اجتماعی و سیاسی زنان و مردان حاصل بازتولید برخی نابرابری‌ها هست که دولت‌ها نقش مهمی در آن دارند. جنسیت دارای خاصیت تعیین‌کنندگی برای حاکمان سیاسی و گفتمان‌های حاکم می‌باشد و زنان همواره به‌عنوان هویت ساز «برای مردان و به نوعی عامل تعیین قدرت و اقتدار مردان بوده‌اند. به طور کلی رابطه جنسیت و سیاست همواره تحت تأثیر تعریف حاکمان سیاسی قرار دارد و برای شناخت این رابطه نیازمند توجه و بررسی گفتمان‌های سازنده و سیستم‌های سیاسی هستیم (نش و اسکات، ۱۳۹۶: ۱۸۹).

گفتمان جمهوری اسلامی نیز متأثر از خرده گفتمان‌هایی است که هرکدام به‌صورت جدی رابطه جنسیت و سیاست را صورت‌بندی نموده‌اند. گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک دو گرایش عمده درون خود داشت یکی گرایش کاریزمایی و پوپولیستی که در سال‌های اولیه پس از انقلاب غالب بود و دیگری گرایش محافظه‌کارانه و سنتی‌تر که پس از آن شکل گرفت (بشیری، ۱۳۸۲: ۷۰). از بین خرده گفتمان‌های تشکیل دهنده گفتمان جمهوری اسلامی از جمله ولایت فقیه و فقه اسلامی است که اجماع فقیهان سنتی بر آن است که زن نسبت به هر گونه سطره‌ای بر دیگران در زندگی عمومی، در دایره مسئولیت‌های دولتی، فاقد صلاحیت است تا چه رسد به قرار گرفتن در رأس حکومت. لذا عدم صلاحیت زن برای زمامداری از بدیهیات فقه اسلامی است (شمس‌الدین، ۱۳۸۸: ۱۹). منابع محدودی هم در فقه شیعه و هم اهل سنت در مورد مشارکت سیاسی زنان وجود دارد و دلیل آن را نیز این‌گونه مطرح می‌کنند که ضرورتی برای آن وجود نداشته است و بر اساس دلایل شرعی مربوط به نقش زن در جامعه اسلامی به‌روشنی می‌توان دریافت که بالاترین و والاترین وظیفه‌ای که خداوند متعال زن را از نظر جسمی و روحی آماده انجام آن ساخته عبارت است از تشکیل خانواده و پرداختن به تربیت فرزندان و سامان بخشیدن به وضعیت خانه، همسر و دیگر امور مربوط به همسر و فرزندان است (شمس‌الدین، ۱۳۸۸: ۲۱). در رویکردهای فقهی مانند اندیشه‌های آیت اله طباطبایی، آیت اله مطهری و آیت اله خمینی، زنان، از پایین‌ترین مرتبت که برخی فقها بر آن اعتقاد بودند و آن‌ها را در عدد حیوانات می‌آوردند، به وضعیت انسانی و هویتی مانند مردان ارتقا یافته‌اند اما اینکه این بهبود وضعیت در نظر فقه‌های اسلامی منجر به به رسمیت شناختن زنان در عرصه

سیاست نیز هست یا خیر می‌توان گفت با توجه به منابع محدود در این خصوص فعالیت سیاسی زنان در رویکردهای فقهی به سه دسته منع مطلق، جواز مطلق و نظریه تفصیل تقسیم می‌شوند (مهریزی، ۱۳۸۲: ۸۰).

در گفتمان جمهوری اسلامی متن‌ها غالبا دارای هژمونی هستند که به دنبال تبعیت از الگوی ایجاد شده خود و صرفا با قصد اعمال سلطه بر گروه‌های فرودست و زنان است و برای جلب رضایت، پوشش زیبا و قابل‌پذیرش، آن‌ها را مؤثر بر خانواده و جامعه می‌دانند و به نوعی این را در قالب حق انتخاب و اختیار می‌آورد و این گونه اعمال قدرت و فضای جنسیتی را حاکم و زنان را از عرصه قدرت دور و یا حذف می‌کند و یا به‌عنوان فعالین فرهنگی و تبلیغی برای گسترش آموزه‌های انقلاب و ایدئولوژی اسلامی مورد استفاده قرار می‌دهد. این کار از رهگذر گفتمان، ایدئولوژی، ایجاد نظم‌های موقعیتی گفتمان جمهوری اسلامی انجام می‌شود و هژمونی غالب را فراهم می‌کند.

و اما پژوهش‌های قبلی بیشتر به مسئله مشارکت سیاسی زنان پرداخته‌اند از جمله در تحقیق نیکخواه قمصری، تحت عنوان گفتمان جنسیت از انقلاب سفید تا انقلاب اسلامی به بررسی کمیت و کیفیت مشارکت سیاسی زنان در رویدادهای مختلف سرنوشت ساز می‌پردازد و یا در مطالعه رمضان نرگسی با عنوان مشارکت سیاسی زنان ایران و بررسی مشارکت سیاسی زنان در جمهوری اسلامی نوشته عباسی نیا و مصفا و یا کتاب سیاست و زنان ایرانی (سوده حجتی کرمانی) که به مشارکت سیاسی زنان و عوامل مؤثر بر آن پرداخته‌اند.

برخی پژوهش‌ها نیز در حوزه تحلیل گفتمان بوده ولی یک از ادوار را مورد توجه قرار داده‌اند مثلا علی پور و عظیمی در تحقیقی با عنوان زنان در خرده گفتمان‌های انقلاب اسلامی به مساله هویت زنان در این خرده گفتمان‌ها پرداخته‌اند. تحقیقاتی نیز با موضوع عدالت جنسیتی و سیاست‌های جنسیتی انجام شده‌اند. به‌عنوان مثال در تحقیقی با عنوان جنسیت و انقلاب: نگاهی متفاوت به مشارکت زنان در انقلاب اسلامی نوشته سالار کسرایی و نیک خواه قمصری موضوع مشارکت زنان را در سه بستر گفتمان سنتی، مدرنیزاسیون و انقلاب اسلامی در دو سطح تعاملات درون گفتمانی و برون گفتمانی مورد مطالعه قرار می‌دهد. پژوهش‌های نیز حول محور جنسیت با موضوع شکاف‌های جنسیتی به رشته تحریر در آمده است از جمله تحقیق شهسواری فرد با عنوان زنان و سیاست با مینا قرار دادن شکاف جنسیتی و ارتباط آن با فرهنگ جوامع سنتی که در نهایت منجر به صدور احکام قطعی و تغییر ناپذیر برای زنان و مردان می‌گردد.

به اجمال؛ بررسی رابطه جنسیت و سیاست در دوران جمهوری اسلامی نشانگر خود آگاهی سیاسی برای اجرای نقش‌های سیاسی است و شاید بتوان گفت آستانگی زنانه شدن سیاست را در مواردی محدود می‌توان مشاهده کرد. هر چند وقوع انقلاب و نقش مهم زنان در انجام این رویداد بزرگ و سرنوشت ساز غیر قابل انکار است اما بلافاصله با فرود این نقش‌ها روبرو هستیم و در ادامه با شیب ملایمی زنانگی سیاسی در تجربه زیسته برخی زنان مشاهده می‌شود هر چند در صحنه قدرت سیاسی علی‌رغم عدم وجود موانع قانونی و رسمی گفتمانی همچنان شاهد مردانه بودن سیاست و عدم حضور زنان در این عرصه است.

منابع

۱. باتلر، جودیت (۱۳۸۵). آشفته‌گی جنسیتی (امین قضایی) تهران: نشر مجله شعر.
۲. ساناساریان، الیز (۱۳۸۴). جنبش حقوق زنان در ایران (نوشین احمدی خراسانی) چاپ اول، تهران: نشر اختران.
۳. سرمدی، پرستو (۱۳۹۷). زنان و دولت، پس از انقلاب، چاپ دوم، تهران: انتشارات کویر.
۴. عبادی، شیرین (۱۳۸۱). حقوق زن در قوانین جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، انتشارات گنج دانش.
۵. گرت، استفانی (۱۳۹۶). جامعه شناسی جنسیت (کتایون بقایی) چاپ اول، تهران: نشر نی.
۶. مارش، دیوید - استوکر، جری (۱۳۷۸). روش و نظریه در علوم سیاسی (امیر محمد حاجی یوسفی) چاپ اول، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۷. نش، کیت - اسکات، آلن (۱۳۹۴). راهنمای جامعه شناسی سیاسی (قدیرنصیری و محمد علی قاسمی) جلد اول، چاپ دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۸. نولته، ارنست (۱۴۰۰). اسلام گرایی سومین جنبش مقاومت رادیکال (مهدی تدینی) چاپ چهارم، تهران: نشر ثالث.

۹. لگیت، مارلین (۱۳۹۸). زنان در روزگارشان، تاریخ فمینیسم در غرب (نیلوفر مهدیان) چاپ هشتم تهران، نشر نی.
۱۰. مهریزی، مهدی (۱۳۸۲). زن و فرهنگ دینی، نگرشی نو به مسائل زنان، چاپ اول، تهران: ناشر هستی نما.
۱۱. تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳). گفتمان، پادگفتمان و سیاست، چاپ اول، تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
۱۲. بشیریه، حسین. (۱۳۸۱) دیباچه ای بر جامعه شناسی سیاسی ایران، دوره جمهوری اسلامی، چاپ اول، تهران: نشر نگاه معاصر.
۱۳. خمینی، روح اله (بی تا). ولایت فقیه و جهاد اکبر، تهران: انتشارات سید جمال هدایت.
۱۴. منسبریچ، جین (۱۳۹۸). دو جستار درباره فلسفه سیاسی فمینیسم (نیلوفر مهدیان) چاپ سوم، تهران: نشر نی.
۱۵. زوپانچیچ، آلتکا (۱۴۰۰). جنسیت و هستی شناسی (علی حسن زاده) چاپ دوم، تهران: انتشارات دمان.
۱۶. راش، مایکل. (۱۳۷۷). جامعه و سیاست مقدمه‌ای بر جامعه شناسی سیاسی (منوچهر صبوری) تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها - سمت.
۱۷. شمس الدین، مهدی (۱۳۸۸) حدود مشارکت سیاسی زنان در اسلام (محسن عابدی) چاپ اول، تهران: موسسه انتشارات بعثت.
۱۸. وسمقی، صدیقه (۱۳۸۷). زن، فقه و اسلام، تهران: انتشارات صمدیه.
۱۹. پاک نیا، محبوبه، مردیها، مرتضی (۱۳۸۸) سیطره جنس، چاپ اول، تهران: نشر نی
۲۰. عباسی، اکرم - مصفا، نسرین (۱۳۹۰). مشارکت سیاسی زنان در جمهوری اسلامی در پرتو توانمند سازی زنان، فصلنامه زن، حقوق و توسعه، ۱(۳)، ۷۶-۹۸.
۲۱. بهروزی لک، غلامرضا (۱۳۹۴). «بررسی مبانی فقهی حقوق سیاسی زنان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» پژوهشنامه زنان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱(۴)، ۱۷-۳۳.
22. Shojae, seyedeh nosrat (2010) women in politic: A case study of Iran, Journal Of politic and law. No2, pp257-268.
23. Randall, Vicky. waylen, Georgina (1998) Gender, politics and the state, First published by routledge 11 new fetter lane, London fc4p 4ee
24. Zamfirache, irina (2010) women and politics, the glass ceiling journal of comparative research in Anthropology and Sociology, volume 1, number 1.